

יהודי בוכארה בעיני רב ראשי

אברהם בן־יעקב

מבוא

משפחות מרובות בקרב יהודי בוכארה מוצאן מבבל, ויש גירסה שלפיה היהודים הגיעו לבוכארה מבגדאד בסוף המאה ה־14.¹ אחד האישים שמוצאם מבגדאד היה ר' יצחק הכהן, מגדולי רבני בוכארה, שהיה מתלמידיו המובהקים של ר' יוסף ממאן המערבי וקיבל ממנו סמיכות לרבנות. בנו, ר' פינחס (בוכארה, תקמ"ו-תרי"ח, 1786-1858), זכה לכינוי 'הגדול', משום שקידש שם שמים כאשר הופל מן מגדל־התפילה (מינארט), בפקודת האמיר, ויצא בשלום. ר' פינחס כיהן כרב ראשי לכל יהודי ארץ בוכארה והיה מקורב מאוד לחצר האמיר.² לאחר מותו מילא את מקומו בנו, ר' חיים ב"ר פינחס הכהן, ובתוקף תפקידו ויחסו הכיר יפה את תולדות בני קהילתו.

את האיגרת המובאת להלן, מיום י' חשוון תרמ"ט (1888), שלח ר' חיים, יחד עם סגנו הרב דוד חכם,³ אל הרב משה וויליאמס בוניה, לפי בקשת המכותב. האיגרת פורסמה בכתב־העת 'פרח', שהופיע בליתוגרפיה בערבית-יהודית-בבלית בכאלכותה.⁴ האיגרת היא עדות למצב הקהילה היהודית בבוכארה בשלהי המאה ה־19, בתוספת כמה מסורות מן העבר. 'פרח' הוא כתב־עת יקר מציאות, ורק טופס אחד ויחיד ממנו בעולם שרד בארכיון משפחת ששון, על-כן ראוי לחזור ולפרסם איגרת זאת, אשר ממנה אנו למדים את הפרטים הבאים:

(א) הישוב היהודי בבוכארה קיים 'זה כחמש מאות שנה', כלומר מסוף המאה ה־14.
(ב) יחס השלטונות אל היהודים היה טוב, בשל נאמנותם למלוכה. היהודים הורשו לבנות בתי מגורים ולהאחזו בהם 'שלשה מחנות תוך העיר'. (ג) בשנת תרמ"ט היו בבוכארה, פרט לכפרים ולעיירות שבסביבה, אלפיים בעלי-בתים 'מעדתנו'. (ד) כל

פירוט ההפניות הכיבליוגראפיות — ראה בסוף המאמר.

- 1 ראה: טג'ר, עמ' 19 (ושם ציון מקורותיו); בן־יעקב, עמ' 339-340.
- 2 על ר' יצחק הכהן ועל בנו — ראה: טג'ר, עמ' 55, 63. הוא מסתמך על חוברת בכתב־יד מאת מולא אבא ברזוכוב, שבה מובאת רשימת תלמידיו של חכם יוסף ממאן, ובהם: 'חכם יצחק כהן (מבגדאד) עילוי מכולם'. לפי רשימה זו גם בנו, פינחס כהן, היה מתלמידי יוסף ממאן.
- 3 אפשר שדוד חכם זה היה מצאצאי 'חכם בגדאדי חכם דוד' משנת תקנ"א או תקנ"ג (1791 או 1793), שמוכיר ר' יוסף ממאן באחד מחיבוריו — ראה: בן־יעקב, עמ' 339. על חיבור זה מסר לי ידידי הפרופ' מיכאל זנד, ואני מודה לו על כך.
- 4 ראה: עלי הפרת, כרך יא, גיליון 26 (ג' טבת תרמ"ט, 7 בדצמבר 1888), עמ' 185, תחת הכותרת 'אכבאר אירופה מן מכאתבנה' (ידיעות אירופה מאת כתבינו). מכאן, שהאיגרת הועתקה מכתב־עת יהודי כלשהו שיצא לאור באירופה.



ר' יצחק חיים ב"ר פנחס הכהן (רבין)
תר"ח-תרנ"ז

בני הקהילה היו דתיים ונהגו כמנהג היהודים הספרדים בירושלים. היה להם בית-כנסת גדול, שהכיל 'ששה בתים'. בשנת 1873, כאשר הקהילה גדלה ובית-הכנסת לא הספיק לצרכיהם, נאלצו להתפלל 'בצנעה בבתי המדרשות אשר בשתי המחנות האחרים', משום שלפי חוקי האסלאם אסור ליהודים 'לבנות בתי כנסיות מחדש'. בקהילה היו שבעה שוחטים וחמישה סופרי סת"ם. (ה) בקהילה היו בשנת תרמ"ט 12 מוסדות חינוך (בתי-מדרשות), ולמדו בהם: מקרא, משנה וגמרא. בכל כיתת לימוד שימש מלמד, שלימד 40-60 תלמידים. בני הקהילה למדו גם גמרא, שולחן-ערוך וספרי קבלה. (ו) העניינים, שמנו כ-100 משפחות, חיו ברוחק גדול והתפרנסו מתרומות העלויות לתורה. מוסדות חסד אחרים לא היו, גם לא — מוסדות ללימוד מלאכה, בתי-דין, חברא קדישא, רופאים, בתי-דפוס ומוכרי ספרים. (ז) ר' פינחס הכהן עמד בראש הקהילה היהודית במשך 40 שנה (1818-1858), אחריו מילא את מקומו בנו (כותב האיגרת), והם שטיפלו בענייני נישואין וגירושין, איסור והיתר. בענייני ממונות פנו היהודים לערכאות הישמעאלים, אל 'הקאדי'. ר' חיים לימד תלמידים בתלמוד ופוסקים, 4 שעות בכל לילה. הואיל ובמשך היום היה טרוד בענייני ציבור. להלן האיגרת כלשוונה (בהשמטת הפתיחה הנימוסית):

בס"ד מעי"ת בוכארא יע"א לעיה"כ⁵ וויינא יע"א.
[...] ארון יקר! מכתבך הראשון והשני הגיעוני כמועדם ואשר החשיתי עד פה להשיב תשובתך הרמה לא משכחה והתרשלות אך מטעם הכמוס לא נתנו להשיב ולהכתב. ומה גם כי עיתותי אינם מסורים בידי והגני נרצע לצרכי צבור העמוסה עלי

5 בסיעתא דשמיא מעיר תהילה בוכארא יכוננה עליון אמן לעיר הבירה [...].

שלא יתנוני השב רוחי, ואף כי רבים המה מחסורינו בצרכי צבור הנחוצים ננו [לנו?] למאד ואיי סדרים השוררת בקרבנו תקצר היריעה מהכיל ולא אוכל לפורטם בנחיצה כזו. עם כל זאת אגידה נא בכלל והמבין בכינתו יבין לאשורו ממוצא דבר.

זה כחמש מאות שנה אשר אבותינו התגוררו בארצות האל והסתופפו תחת כנפי מלכות ישמעאל מלכי החסד והרחמים אוהבי ישראל, והיינו שקטים על שמרינו גם אנחנו גם אבותינו היינו עבדים נאמנים למלכינו ושרינו ומתפללים בעד שלומם וטובתם. והמה בחמלתם עלינו נתנו לנו כל ירכתי הארץ לשקוע⁶ מטובה שלשה מחנות תוך העיר לאחווה לבנות כמו בתים וחצרים למושב לנו. גם חצר בית הכנסת אחת אשר תכיל בקרבה ששה בתים ובה התפללו אנחנו ואבותינו עד עתה. וזה כחמש עשרה שנה אחרי אשר ראינו כי צר לנו המקום וקהל עדתינו יום יום ירבו ויפרוצו ובית הכנסת קטון מהכיל המון העם לכן נתפלל בצנעה בכתי המדרשות אשר בשתי המחנות האחרים מקום אשר תשב"ר⁷ לומדים שם, יען כי לפי חוקי דתם לא נוכל לבנות בתי כנסיות מחדש, וכעת נמצאים ב[א]לפים בעלי בתים מעדתינו בתוך העיר לבד מהכפרים והעיירות אשר סביבותינו בפ"י.⁸ מנהגינו מנהג ספרדים אשר בירושלים ועדתינו רובם ככולם חסידים ואנשי מעשה שומרי מצות ה' וחוקיו ותורתיו תמימים באמונתם ושלמים ביהדותם לומדים גמרא וש"ע [שולחן ערוך] וספרי קבלה. על כן יקרא לבוכארא 'ירושלים הקטנה' ומשכילים החדשים הבאים לרגלי מסחרם מארצות אירופה ורוסלנד הלא מצער הם ונער יכתבם. ושתיים עשרה בתי מדרשות לנערי בני ישראל אשר ילמדו שם מקרא משנה וגמרה, לכל אחד מהמלמדים נמצאים תחת ידו כארבעים עד ששים ילדים. ובתי אומנות לנערים אין! גם בתי דינים וחברה קדישא ורופאים ודוקטורים אין בכל תפוצותינו! ואין בנו קופה מיוחדת לעניים אך מכסף עליות הס"ת [הספר-תורה] יתפרנסו העניים בדוחק גדול והנם כמאה משפחות ה' ירחם עליהם. ואדוני אבי הרב הגדול ר' פינחס הכהן זצ"ל נהג נשיאותו ארבעים שנה בתום לבבו ובנקיון כפיו ואנכי בנו אשר מלאתי מקומו המוציא והמביא את כל הקהל בדיני הגט והחליצה ושאר אסור והיתר. אך בדיני ממונות נלך בעל כרחינו בערכאות הישמעאלים אצל הקאדי שופט הארץ. הלא מראש הגדתי כי רבו מחסורינו ולא נוכל לפורטם ואני בעצמי מלמד את תלמידי בתלמוד ופוסקים ד' שעות בכל לילה מאפס פנאי לימים מצרכי צבור העמוסה עלי. שכעה שוחטים וחמשה סופרים כותבי סת"ם נמצאים פה העירה. אך בית הדפוס ומוכרי ספרים אין בנו. וארצנו פוריה ומכורכת כגן ה' וכאשר נסתפחו ארצות סביבותינו בערי רוסלנד הרוממה יר"ה מתהלכת עתה בקרבנו מסלת הברזל והדולג רב.⁹ חזקה תקותינו כי לאט לאט נראה חיים טובים בחמלת השררים¹⁰ הנדיבים בעמינו ובראשם הנשר הגדול הסוכך בעברתו עניי עמו

6 כנראה שיבוש, וצריך להיות לשבוע.

7 חינוקות של בית רבן.

8 בן פורת יוסף.

9 והטלגראף.

10 כנראה שיבוש, וצריך להיות: השרים.

אדוננו באראן היר"ש נר"ו כי ידבר שלום אל עמו ואל עבדיו צעירי צאן קדשים החותמים פה בוכארא יע"א בעשירי לחדש חשון כפרט ברו"ך תהי"ו.

פי המדבר והמצפה לתשובתו

חיים הכהן ברבי פינחס הכהן

ר"מ מ"צ וצ"ל¹¹

והסגן העומד לימינו

דוד חכם ס"ט

כל קוראי האיגרת הזאת יכירו וידעו כי דברים כמו 'אדון יקר' 'רוסלנד' 'באראן הירש' (אנכי כתבתי תמיד באגרותי לבוכארא) 'הנשיא משה הירש' וגו' לא מלכו הוציאם הרב דבוכארא ובלי ספק יהודי אחד מרוסייא השוכן בבוכארא אמר להרב כזה וכזה אתה צריך לכתוב וגם על הנתיקה (כוורט)¹² אשר בה היתה סגורה אגרת הרב מצאתי נדפס שם זר 'רובלין וכומפני' ובודאי כי האדון רובלין או אחד מאנשי ביתו ספר להרב כי האדון משה הירש הוא באראן ועוד דברים אחרים הגיד לו על אודות היהודים באירופה וכדומה.

הנני הכותב משה וויליאמס

11 ריש מתא מורה צדק וציווה לחתום.

12 הכוונה כנראה למעטפה שבה נשלחה האיגרת.

הפניות ביבליוגראפיות

- בן-יעקב א' בן-יעקב, יהודי בכל בתפוצות, ירושלים חשמ"ה.
נסים כהר"ש טג'ר, תולדות יהודי בוכארה משנת 600 עד 1970, תל-אביב תשכ"ז.
בן-יעקב טג'ר